

Fig. 1. Kirken set fra sydøst. NJP fot. 2000. — *Südostansicht der Kirche.*

HELDUM KIRKE

SKODBORG HERRED

Trods sognets lidenhed (1801 kun 58 indbyggere) er kirken i Ribe Oldemoders liste o. 1350 sat til en relativt høj afgift af 4 sk. sølv, mens den ved landehjælpen 1524-26 var takseret til 8 mk. (jfr. s. 584f.). Sognet var ifølge et sognevidne 1455 udskilt af modersognet Tørring, idet Heldum kirke skulle være bygget af en vis »Halli Byunde« (Bunde?), som også lagde jord til.¹ Oplysningerne, der også nævnes af præsten 1766,² er vel delvis sagnagtige, men kan meget vel have en sand kerne. I så fald har kirkegrundlæggeren været en stedlig storbonde eller måske en kongelig lensmand, idet »Høldum« 1231 nævnes som et kongeligt gods, der synes at have udgjort en betragtelig del af sognet.³ Om en tidlig tilknytning til kongemagten vidner også et romansk $\ddot{u}$ kalkmaleri med en kongelig stifter (jfr. s. 709). For sogneudskillelsen, der i givet fald må være sket med Heldum kirkes ibrugtagning ca. 1175-1200, taler såvel sognets beskeden størrelse som dets geografi og det forhold, at Heldum så langt tilbage, som der

foreligger oplysninger, var *anneks* til Tørring. Anneksforholdet varede til 1968, da sognet blev lagt under Lemvig pastorat.

Det tidligt bevidnede forhold til kongemagten spores ikke i form at senere kongelige patronatskrav, for kirken med reformationen blev kongelig. Efter kronens bortsalg kom den 1700 - sammen med Tørring kirke (s.d.) — under Mette Christensdatter til Vads-kærgård og hendes svigersøn, Jacob Lauridsen Holm, sognepræst i Saltum (jfr. $\ddot{u}$ altertavle). Den fulgte herefter Vads-kærgård med skiftende ejere, i hvert fald til 1766,⁴ men var inden 1801⁵ overgået til selvejer Rasmus Christensen, der dette år afhændede den til Jens Breinholt til Sønder Vinkel. 1809⁶ ejedes den af sognemændene, og kaldsretten tilhørte igen kongen. Kirken overgik til selveje 1934.

Kirkens regnskaber,⁷ der er bevaret 1584-1682, indledes med en oversigt over 'tilstanden (udestående) gæld' siden 1530 og giver et meget detaljeret billede af kir-

kens administration.⁸ — Sognepræsten, hr. Oluf Christensen, udbetaltes 1630 4 sldl. 'til hans kollats og vandring til Ribe at lade sig ordinere'.⁹ Under Torstenssonfejden 1643-44, 'da fjenderne havde landet', modtog kirken hverken jordskyld (lejeindtægter) eller tiende, og regnskaberne blev ikke revideret. 1654 indkom der ingen kvægtiende, 'da pesten regerede' (formentlig kvægpest). Under svenskekrigene 1657-60 ødelagde 'de brandenburger' kirkens stige.

En påsat brand 19. nov. 1908 anrettede store skader på kirken.

Et *sagn* bygger videre på traditionen om kirkens grundlægger Halli eller Helle. Han var en mand, der boede på en stor gård, Ballegård, midt mellem Lemvig og Tørring. Da der ingen kirke var i nærheden, gik han i kirke i Tørring, men blev her mødt med tilråbene: 'der gik vor stumphalede herremand!' Så søgte han Lemvig kirke, men her spyttede kordrengene på ham. Han rejste da til kong Valdemar på Riberhus og bad kongen om at måtte gøre et sogn af sine ejendomme og bygge sig en kirke, og den blev opført 1366. Som

byggeplads udså han sig en stor kæmpehøj, hvorfra han kunne se alt, hvad han ejede, og her ville han også stedes til hvile. Han lod højen jævne og byggede kirken på dens plads, og den blev kaldt Helles kirke, senere Heldum kirke.¹⁰

Det lille sogn er klemmt inde mellem Lemvig og det gamle hovedsogn Tørring på en sådan måde, at det forekommer sandsynligt, at Heldum engang er udskilt af Tørring sogn. Det er uden egentlige landsbyer, den ældre bebyggelse var præget af store gårde: Nørre og SønderVinkel i den nordre del, og Kirkegård, Østergård og Ballegård i den søndre. Kirken ligger frit i det jævnt bakkede landskab ved vejen mellem Lemvig og Harboør. Nærmeste nabo er et nyere beboelseshus og en maskinfabrik, tidligere kværnfabrik.

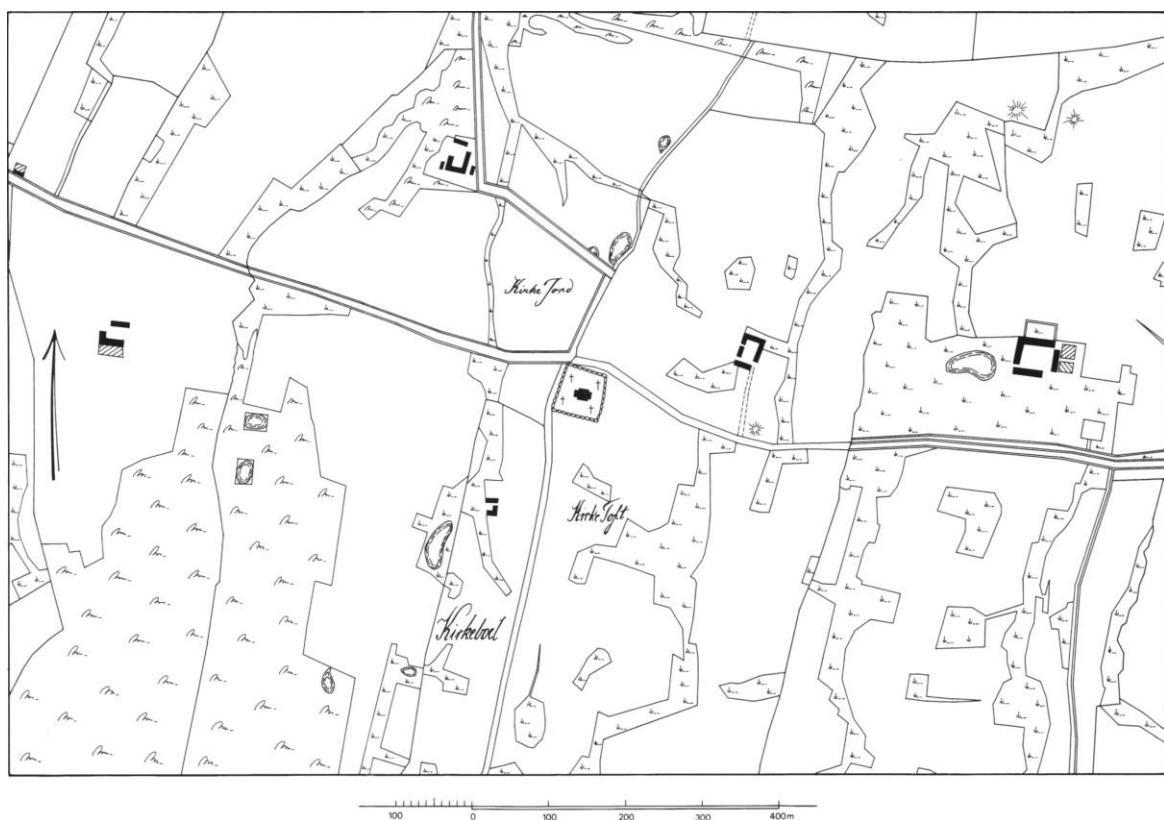

Fig. 2. Matrikelkort 1:10.000, sammenstykket af fem forskellige kort, hvoraf afsnittet med kirken (Sønder og Nørre Vinkel) er målt 1817 af C.Trolle og kopieret af Søderberg 1867. På kortet ses nord for kirken Kirkegård og øst for denne Østergård og Ballegård. Tegnet af Jørgen Wichmann. — *Katasterkarte, aus fünf verschiedenen Karten zusammengestückt. Der Abschnitt mit der Kirche (Sønder und Nørre Vinkel) wurde 1817 vermessen und 1867 kopiert. Auf der Karte ist nördlich der Kirche der Hof Kirkegård sichtbar. östlich davor die Höfe Østergård und Ballegård.*

Fig. 3. Luftfoto af kirken set fra nordøst. Odense Luftfoto 1958. KglBibl. - *Luftaufnahme von der Kirche, Nordostansicht, 1958.*

Kirkegården, der hegnes af *stendiger*, har bevaret sine gamle skel, således som det fremgår af matrikelkortet 1817 (fig. 2).

Oldtidshøj(?). Kirken er rejst øverst på en bakkekam (jfr. fig. 3), der synes yderligere forhøjet og dermed kunne være en udjævnet gravhøj, således som det fortælles i ovennævnte sagn. Terrænforholdene søgtes afklaret 1965 i forbindelse med udgravningen til en varmeledning fra kirkegårdens vestside til kirkens vestende, og en forsigtig konklusion blev da, 'at meget taler for, at den lille høj, kirken ligger på, er kunstigt opbygget'.¹¹

Kirkegårdens *indgange* består af porte i nord og syd og en låge i vest, lukket med hvidmalede fløje fra 1970'erne. Hovedindgangen er i dag i syd med adgang fra en asfalteret parkeringsplads. Ældre, tømrede *†indgange* (1862⁵ to 'stenter' og en

'ligport') synes at have stået på omtrent samme plads, idet hovedindgangen dog fandtes i nord. Her lod kirkeværgen Knud Gregersen og hustru Anne Georgsdatter 1642 opsætte 'en stor stette (port) af godt fast egetømmer' som betaling for gammelt altersølv. Porten var — som også en ældre port — tækket med træ.⁷

Et *graverhus* med kontor, toiletter og redskabsrum er 1984 opført sydøst for kirkegården (ark. Svend Aage Jensen). Det er en hvidt, teglhængt bygning med afvalmede gavle i nord og syd. Et *†redskabshus* inden for vestdiget blev nedrevet samme år.

En tømret *klokketabel* (jfr. fig. 6), hvidmalet og med tag af bly, er rejst vest for kirken 1984 (ark. Svend Aage Jensen). Et *†klokkhus* (fig. 10), nordvest for kirken, var opført 1910 efter tegning af ark. Hother Paludan, men blev nedtaget igen o.

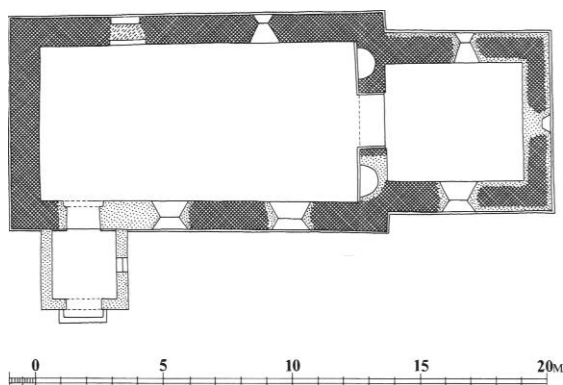

Fig. 4. Plan 1:300. Tegnet af MN 2000 efter opmåling ved Hother Paludan 1909.— *Grundriß.*

1929.⁵ Det var en traditionelt udformet tømmerkonstruktion med pyramidetag og med motiver hentet fra norske stavkirker, således rundbuede småvinduer¹² (jfr. også klokkeophæng i vestgavlen).

BYGNING

Den lille kullede kirke er en romansk kvaderstenskirk fra ca. 1175-1200, bestående af kor og skib. Efter branden 1908 blev store dele af koret fornyet, og ved skibets sydside opførtes et våbenhus, fornyet 1965. Klokken hang indtil 1910 og atter efter 1929 i et op-hæng i vestgavlen. Orienteringen har en mindre afvigelse mod syd.

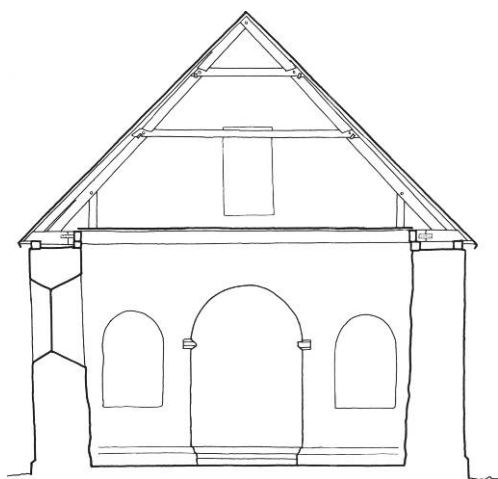

Fig. 5. Tværsnit 1:150 gennem skibet set mod øst. Målt af Peter Duun Andersen 1999 og tegnet af MN 2000.— *Querschnitt durch Schiff gegen Osten.*

Kvaderstenskirken, der er godt 21 m lang, er rejst over en sokkel med skråkant. Planen er afsat med rette vinkler, og skib og kor holder samme højde. Arkitektonisk mest interessant er triumfvæggen, der smykkes med en profileret sokkel og har sidealternicher (jfr. ndf.). Der er brugt 11 skifter kvadre i både kor og skib, men der er ikke forbandt mellem de to afsnit, idet det nederste skifte i koret er noget højere (53-54 cm) end det tilsvarende i skibet (42-43 cm). Som vanligt er de største formater brugt i de nedre skifter, dog er 5. skifte i skibets vestmur særlig højt, og det gælder også samme skifte mellem nordvesthjørnet og norddøren. Koret, hvis gavlmur var omsat 1663, blev på det nærmeste nyopført fra grunden 1910. Også skibets vestgavl (jfr. fig. 7d) er stærkt forstyrret; her er der i øverste halvdel indsat en halv snes groft tilhuggede kampesten, som springer 5-10 cm frem fra murplanet. Det er ikke umiddelbart muligt at give en forklaring på disse udkragede sten, som sidder spredt i forhold til hinanden.

Der er bevaret et enkelt vindue i skibets nordside, mens to vinduer i koret, det østre og nordre, er rekonstrueret 1910. De monolite overliggere, der er faldede på oversiden, er hhv. ophugget og helt fornyet. Forud for branden 1908 var åbnin-gerne tilmuret med tegl, og korets østvindue var kun erkendeligt i det indre, hvor det stod som en lille niche. F. Uldall bemærkede under sit besøg i kirken 1887, at overliggeren i skibets nordvindue med udhuggede fuger var delt i fire kilesten, som tilsammen udgjorde et falsk stik. Kirken havde efter hans formening oprindelig kun haft fem vinduer: tre i koret og et i hver af skibets langsider.

Af dørene fremtræder den nordre som retkantede nicher ude og inde.¹³ Åbningen hæver sig over soklen¹⁴ og dækkes af stenbjælker, hvoraf den ydre er brækket i to dele. Karmene, også de indvendige, er af rejste kvadre. Syddøren er flyttet mod vest, muligvis 1862 (jfr. ndf.). Det gamle dørsted, der indvendig er tilmuret med tegl, spores udvendig kun svagt. — Som det også var tilfældet i Tørring, var der indtil nyeste tid umiddelbart adgang til kirken uden våbenhus. Men selvom kirkegårdens hovedindgang var i nord,

Fig. 6. Kirken set fra sydvest. Jesper Weng fot. 2000. — *Südwestansicht der Kirche.*

synes norddøren at være blevet tilmuret på et tidligt tidspunkt, måske allerede i middelalderen, idet de ældre regnskaber konsekvent taler om 'kirkedøren', 1648 entydigt om 'døren på kirkens søndre side'.⁷

Indre. Den rigt udstyrede *triumfvæg* (fig. 7f, 14), hvis korbue flankeres af sidealternicher, er trods ændringer og ødelæggelser bevaret i sine hovedtræk. Den er aftildannede granitkvadre, som vist oprindelig nåede næsten til loftsbjælkerne,¹⁵ men som 1910 erstattedes med tegl i væggen øverste tredjedel. Koråbningen er nederst udstyret

med en profileret *sokkel* (jfr. s. 598, fig. 2), som er ført om på vestsiden og oprindelig har prydet denne helt til hjørnerne. Korbuen, hvis vanger og rundbuede stik også er af kvadre, smykkes af omløbende, affasede *kragbånd*.¹⁶ Af de halvcirkulære, rundbuede *sidealternicher* er den søndre rekonstrueret i tegl 1910, efter at den gamle niche var ødelagt i 1500'erne ved en gennembrydning fra koret til prædikestolen. Den nordre bue, derimod, har bevaret sit rundbuede stik, dannet af seks kilesten. Den krumme bagvæg og halvkuppelhvelvet er formet af marksten, hvis pudsede

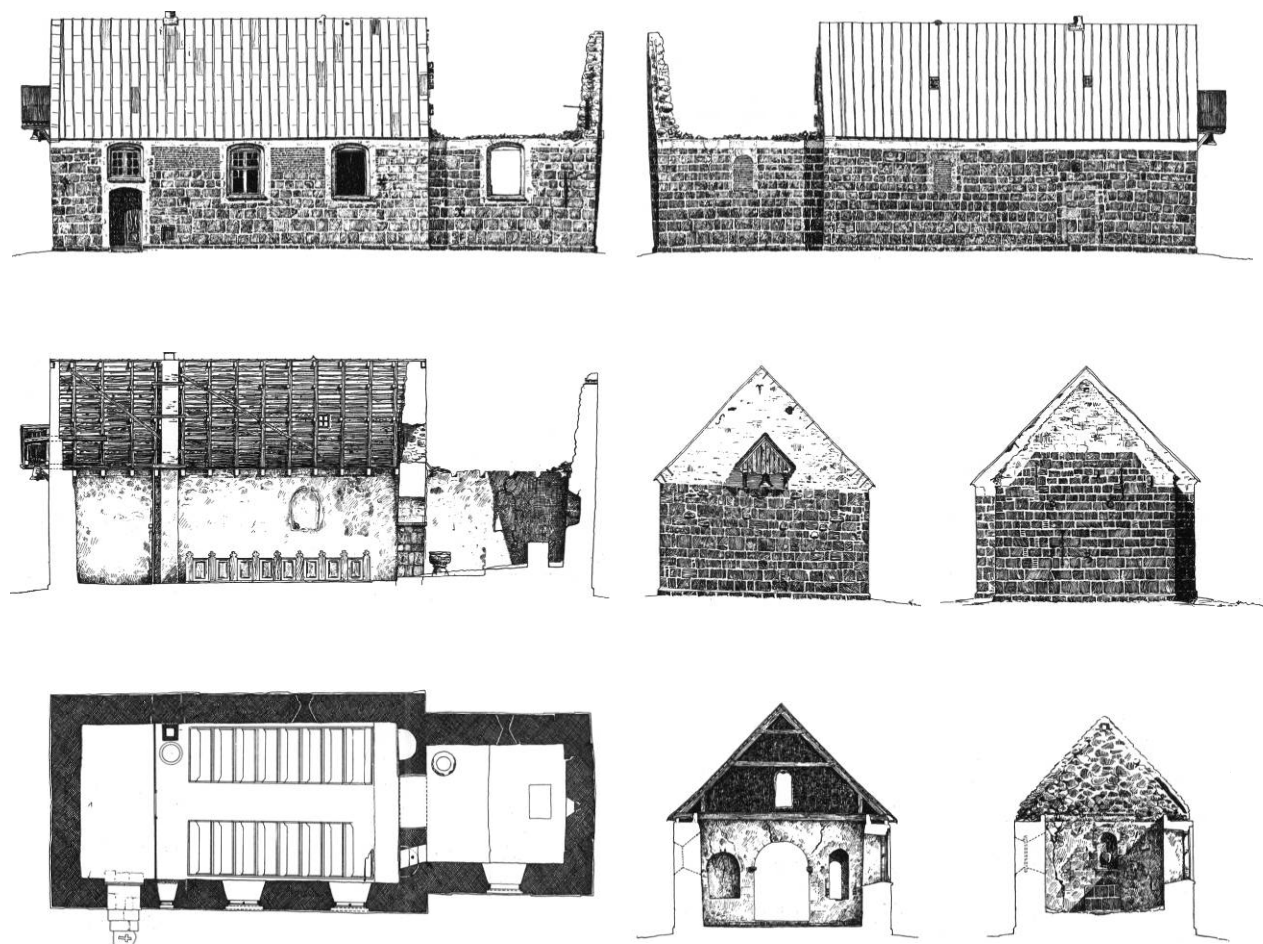

Fig. 7a-f. Opmåling afkirken efter branden 1908 ved Hother Paludan. 1:300. a. Opstalt af kirkens sydside, b. Opstalt af kirkens nordside. c. Længdesnit set mod nord. d. Opstalter af vest- og østgavl. e. Plan. f. Tværsnit gennem skib og kor set mod øst. — *Vermessung von der Kirche nach dem Feuer 1908. a. Aufriß von Südwand.. b. Aufriß von Nordwand. c. Längsschnitt nach Norden. d. Aufrisse von West- und Ostgiebel. e. Grundriß. f. Querschnitt durch Schiff und Chor gegen Osten.*

flade dannede baggrund for interessante, romanske $\dagger$ kalkmalerier (jfr. ndf.).

De øvrige vægge er afrå kampesten,¹⁷ der dog i koret kun er bevaret nederst i langsiderne, mens hele østvæggen og de øvrige overvægge er af gule, pudsede mursten. Også korets vestvæg er ommuret i tegl, bortset fra en smal stribe ved korbuens sydside, indtil vederlagshøjde. Rummene dækkes af trælofter, hvis bjælker er fornyet 1910.

Gavltrekanter i skibets østende er fornyet 1910, den vestre er ommuret i tegl i 1600'erne. Korets og skibets østre $\dagger$ gavltrekanter var før branden af store, rå marksten, korgavlen udvendig dog til

dels aftegl. I gavlen mellem kor og skib var 1642 brudt en $\dagger$ loftsdør.⁷

Ændringer og tilføjelser. Kirken har i hovedtrækene bevaret sin romanske skikkelse. Væsentligste ændringer forud for branden 1908 var — bortset fra dørene — udvidelsen af sydsidens vinduer i senmiddelalderen, og sandsynligvis samtidig hermed tilmuringen af vinduerne i nordsiden og i korgavlen. De tre $\dagger$ vinduer i syd stod forud for branden 1908 som fladbuede, falsede åbninger, indfattet i tegl og med rammer af træ.

Vedligeholdelse og istandsættelser i ældre tid. 1614 genopsattes nedfaldne kvadre i skibets nordside,

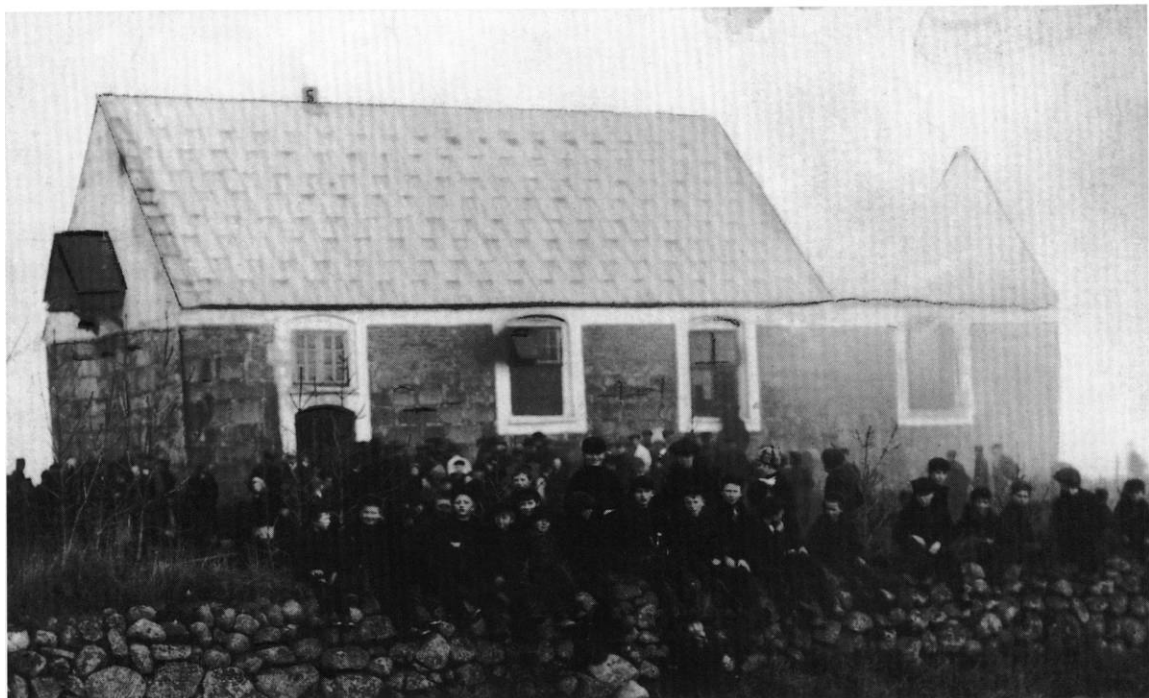

Fig. 8. Valfart til den udbændte kirke med skolebørn og konfirmander siddende på syddiget. Foto i KglBibl.
— *Wallfahrt zu der ausgebrannten Kirche: Schulkinder, Konfirmanden und Konfirmandinnen auf dem südlichen Friedhofs-*

og to karle hjalp murerne med at løfte 'de store hugne sten i vejret'. Trods denne og flere andre reparationer i første halvdel af 1600'erne betegnedes kirken 1653 som 'meget brøstfældig', formodentlig på grund af det lille sogns ret beskedne indtægter. Knud Gregersen overtalte i sin tid som kirkeværge (1636-45) i flere tilfælde håndværkerne til at arbejde uden kost, idet kostpengene i stedet blev foræret til kirken 'for hendes armøds skyld'. Han lod foretage en omfattende *fornyelse af lofter og tagværk 1642*,¹⁸ da de var i en meget ringe forfatning: Bjælkerne over 'altergulvet' (koret) og langt ned i skibet var forvuldede, 'spareværket og overrejsningen' (dvs. tagværket) var sunket ned, og 'det ganske kirkeloft var så forrådnat, at det ikke kunne holde at gå på'. Der indkøbtes tømmer ('sparer og korsbånd') til tagværket, en mast til 'hammer og opstander' under bjælkerne i koret og 9 dusin 'deller af rødt fyr' til 'himle og loft'.¹⁹ Hertil kom murer- og blytækerarbejde, så i alt syv håndværkere²⁰ var beskæftiget ved kirken. — 1648 omsatte Jens murmester

i Ellerbæk²¹ korets sydside, og 1663 omsattes også korets østende (Peder murmester i Lemvig). Denne reparation blev mindet ved *†jernankre* med årstallet »1663«, der stod at læse på korgavlen indtil 1909. — Af materialerne hentedes den brændte kalk til brug for mørtel som oftest i Daugbjerg, men 1614 og 1627 også i Mønsted, og 1654 købt kalk af 'en mand fra Mariager'.²²

Tagbeklædning. Hele kirken er igen tækket med bly, idet kor og våbenhus, der tidligere var tækket med tegl, 1965 også fik blytag. Tagsten nævnes første gang 1627 og da kun på den vestre del af skibets nordside. Efter tømmerets fornyelse 1642 tækkede man med både bly og tegl, som på skibets nordside blev suppleret med brædder, fordi tagstenene ikke rakte til. 1649 indkøbtes bly i både Holstebro, Ringkøbing og Lemvig, og Jens Hansen blytækker²³ 'omstøbte og oplagde' 49½ skippd. nyt og gammelt bly på kirken, hvor der fortsat var tagsten på en del af skibets nordside. Omstøbningen foregik i Vinkel, og der betalttes for leje af Lemvigs skippundvægt 'for at

Fig. 9. Kirken under genopbygning 1909. Foto i KglBibl. — *Die Kirche während dem Wiederaufbau, 1909.*

veje det nye og gamle bly⁷ før og efter at det blev omstøbt'. En Jens blytækker (den samme?) arbejdede igen på kirkens sydside 1663, og i den forbindelse blev der gravet en ny grav 'at smelte blyen i'. — 1862 var der blytag på skibet og tagsten på koret.⁵

†*Forhal* i skibets vestende ('skillerum, våbenhus'). I den sidste generation inden branden var vestenden afskilret fra selve kirken ved en trævæg, opsat 1862 og atter nedtaget 1909. Væggen, der i midten indeholdt en lille dør, ønskedes 1863 malet med 'perlefarve'.⁵ Det er muligt, at *syddørens flytning* er foretaget samtidig med indretningen af dette rum, hvis døren da ikke allerede var flyttet forinden.²⁴ Over døren var der 1862-1909 et lille vindue.

Ved *branden* 19. nov. 1908²⁵ ødelagdes korets loft og tegltag, som styrtede ned. Et ekstraordinært syn 7. dec. konstaterede, at korets vægge og triumfmuren var molesteret af varmen, og at også dele af loftet og tagværket i det blytækkede

skib var beskadiget.⁵ Arbejdet med kirkens genopbygning blev overladt til arkitekt Hother Paludan, som leverede to sæt detaljerede tegninger, der dels viste den brandlidte kirke (jfr. fig. 7), dels gav forslag til dens istandsættelse. Ved *genopbygningen* i 1909-10²⁶ (jfr. fig. 9) genrejstes korets mure af kvadre, der udvendig førtes helt til tagspidsen; indvendig blev væggene som nævnt muret af gule mursten. Korets romanske vinduer blev rekonstrueret i øst og nord, mens de teglindfattede vinduer i korets og skibets sydside afløstes af romaniserende rundbuede og smigede åbninger, hugget i granit og med jernsprosser.

Det lille, blytækte *våbenhus* ved skibets sydside er opført 1966 efter tegning af ark. Poul Hansen og Ib Lydholm. Det afløste et teglhængt *våbenhus* af samme størrelse, bygget 1910 af ark. Hother Paludan.

Med genopbygningen 1909-10 fik kirken i det store og hele det udseende, den har i dag. Ved en *hovedrestauration* 1965-66 (ark. Poul Hansen og

Ib Lydholm) fornyedes som nævnt våbenhuset, og koret blev tækket med bly, så hele kirken nu er blytækt. Kvaderstensmurene står i blank mur, hvidtet er foruden våbenhuset kun den vestre gavltrekan og murkronen i skibets sydside. Indvendig er væggene hvidtede med undtagelse af korbuen, og bjælkelofterne er malet røde. I korgulvet ligger ferniserede Ølandsfliser, i midtgangen gule mursten, og under bænkeene er der trægulv.

Et lille tømret *klokkeophæng* i skibets vestgavl er genopsat o. 1929,⁵ efter at klokken fra 1910 havde hængt i et *†klokkehus* på kirtegården (jfr. ovf.). Et ældre *†klokkeophæng* på samme sted (jfr. fig. 7d), der blev nedtaget 1910, omtales 1862⁵ som 'et træhus på vestre ende af kirken'. Klokken anbringelse i kirkens vestende rækker langt tilbage, uden at det helt kan afgøres, hvordan den var hængt op. 1766⁴ hang den i et *†glamhul* i vestgavlen, og regnskaberne omtale af et 'klokkeværk' (1588) eller 'klokkehus' (1594) refererer sandsynligvis til en tømret klokkestol i loftsrummet. 1642 indkøbtes således 'en stor mast (stolpe) til den nederste (vestre) bjælke i kirken, som klokkeværket står på'.⁷

Opvarmning. En *†kakkelovn*, formodentlig anskaffet kort før 1900, var opstillet ved skibets nordvæg med skorstenen i selve rummet. Den flyttedes 1910 til vestvæggen og afløstes 1965 af et varmeanlæg med kedelrum i redskabshuset i kirtegårdens vestre del.

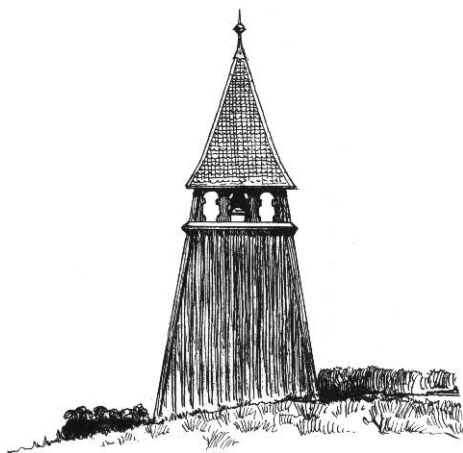

Fig. 10. Forslag til tømret *†klokkehus* ved Hother Paludan 1909 (s. 703). - *Entwurf zu einem aus Holz gebauten †Glockenhaus*, 1909.

Fig. 11. Indre set mod vest. Jesper Weng fot. 2000. — *Kircheninneres gegen Westen*.

†KALKMALERIER

I forbindelse med branden 1908 fremkom i triumfvæggens nordre sidealterniche en kalkmalet udsmykning fra romansk tid, ligesom der ved undersøgelser de næstfølgende år og 1965 er konstateret enkelte senere malerirester. Alt er atter overkalket.

1) (Fig. 12) 1175-1200, i triumfvæggens nordre sidealterniche, der kun blev delvis afdækket. Som det fremgår af fotografiet, der er hovedkilden til vor viden om maleriet, sås i nichens bund en stor fremstilling af *Majestas Domini* på et rigt udsmykket tronsæde med rudemønstre og en snoet bort. Af hovedet viser fotografiet det meste af ansigtet, skægget, et fyldigt hår samt korsglorien, ved siden af hvilken der i syd anes et Georgskors. I øvrigt fremgår, at hovedsagelig motivets søndre del var bevaret, således en stor Livets Bog, der holdes vidt åben frem og hviler på figurens venstre knæ, hvorunder der løber langsgående klædefolder ved underbenet. I ni-

Fig. 12. Alterniche med †kalkmaleri fra 1175-1200, Majestas Domini med Paulus, der får overdraget loven (Traditio Legis). Forneden en kongelig stifter, der præsenteres af Kristus (s. 709). Eigil Rothe fot. 1908. - *Altarnische mit †Wandmalerei i 1175-1200. Maiestas Domini mit Paulus, dem das Gesetz übergeben wird (Traditio Legis). Unten ein königlicher Stifter, der von Christus vorgestellt wird. Bildaufnahme 1908.*

chens søndre side står en helgen med glorie, formentlig Paulus, som bøjer hovedet og foran brystet holder et hvidt skriftbånd eller en skrift-rulle. Foran hans ben flyver en firvinget engel, der synes at skulle forstås i sammenhæng med et stifterbillede nedenfor ved majestasfigurens fødder. Her aner man forrest en formentlig knælen-de konge med bøjlekrone og umiddelbart bag ham en Kristusfigur, der har tydelig korsglorie, og som åbenbart løfter hænderne som for at vel-signe eller anbefale kongen. Endelig viser foto-grafiet på nichens forkant i syd et stykke af en knækbort, der åbenbart må have omsluttet hele nichen.

Det må antages, at sydsidens stående helgen som pendant i nord har haft Peter med nøglerne, og at motivet således har været nøglemag-tens og bogens overdragelse til den kristne kirke i skikkelse af de to apostelfyrster. Motivet er ikke usædvanligt herhjemme,²⁷ men dets plads i en si-dealterniche er enestående, idet man her snarere ville forvente et billede af Maria eller en anden helgen. Formentlig er forklaringen, at nichens alter har været indviet til Kristus eller 'Drotten'. At det et stiftet som led i sjælekulten for en af landets konger, må være åbenbart og under-støttes derved, at Heldum 1231 nævnes som krongods (jfr. historisk indledning).²⁸ Medmin-dre Halli Byundes indsats som kirkens stifter lig-ger før kronens erhvervelse af Heldum, kan han tænkes at have haft en rolle som kongelig lens-mand både i iværksættelsen af kirkebyggeriet og af den kalkmalede udsmykning.

Hvilken konge, der var afbildet, kan vanske-ligt afgøres på grund af maleriets usikre *datering*. Det har vel nok sit nærmeste sidestykke i Fer-ring kirke (Vandfuld hrd.), hvis fremstillinger har samme 'tegneriske karakter', og som Poul Nør-lund daterer 1150-1200.²⁹ Kongens krone med tre bøjler svarer ikke ganske til kronerne i Fer-ring, men er i øvrigt velkendt i 1100'ernes jy-ske kunst; således ses den på de gyldne altre fra Lisbjerg og Ølst samt på stenmesteren 'Hor-ders' østjyske kirkeportaler.³⁰ Selv om adskillige træk i malerierne peger tilbage mod første del af 1100'erne, må en nok så sandsynlig datering være 1175-1200.³¹

2) O. 1600. Anført 1910 som 'ganske enkelte løstsiddende klatter hvidtekalk, renaissanceløv-værk'.³² Til samme udsmykning hørte rimeligvis en med sort kontur malet søjle på søndre del af skibets vestvæg, konstateret 1965.

INVENTAR

Oversigt. Samtidig med den romanske bygning er ale-ne granitdøbefonten, mens en interessant klokke med indskrift »Ave Maria« må dateres o. 1275. Kirkens øv-rige historiske indretning, der især stammede fra re-næssancetiden, blev stort set ødelagt ved branden 1908. Den har hovedsagelig skånet det værdifulde altersølv, som ifølge indskrift er skænket 1623 af ridefoged på Bøvling, Knud Gregersen, og Anne Gregorisdatter, Nørre Vinkel, samt alterstagerne fra o. 1700 og dele af stoleværket fra 1825-50.

Indretning, farvesætning og istandsættelser. Kirkens in-dre præges af nyindretningen 1909 og mindre foran-dringer ved indvendige istandsættelser 1963-65 og 1988. Alteret bærer et maleri, Getsemane, udført 1909 af Niels Bjerre, den samtidige prædikestol har enkle renæssanceformer, og 1800'ernes stader er i hovedsa-gen fornyet 1963-65. Senest er alt 1988 blevet farvesat i gråt med lidt hvidt og forgyldning samt mørkegrønt på alterbordet, stolestaderne og orglet, der er leveret 1974 af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby.

Indretningen frem til 1908, der belyses af kirkens righoldige regnskaber, fremgår af et interiørfoto og en møbleret plan (fig. 7c, 17). Branden fortærede en 1-al-tertavle fra 1590, en 1-prædikestol fra 1608 og dele af 1800'ernes stolestader, mens en 1-flysekrone fra 1600 smeltede tillige med et 1-dåbsfad.

Alterpartiet, fra 1909, er udført efter tegning af arkitekt Hother Paludan. *Alterbordet* er et panel-værk affyr, 78x168 cm, 100 cm højt, prydet af felter og nederst en omløbende tovvstav, der skal lede tanken hen på et gyldent alter. I forsidsens centrale mandorlafelt er malet et gyldent Jesu-monogram. Rammeværket står gulgråt, felterne grå, profilerne grønne ligesom tovvstaven.

1-*Alterbord*, romansk, muret af granitkvadre, ca. 130x90 cm, 100 cm højt. Bordet, der stod ca. 50 cm fra østvæggen, eksisterede indtil branden 1908 (jfr. fig. 7).

1-*Alterklæder*. 1638 skænkede Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter (jfr. altersølv) et alter-klæde aflærred, og 1650 blev et lignende givet af Iver Knudsen, Vinkel.⁷ Et alterklæde med guld-

Fig. 13. Alterparti 1909 med maleri, Getsemane, af Jens Bjerre (s. 711f.). Jesper Weng fot. 2000. — *Altarpartei 1909 mit Gemälde, Ölbergsszene, von Jens Bjerre.*

kors og kantende guldgaloner fra 1885 ses på et interiørbillede o. 1900 (fig. 17).⁵

Alterprydelsen (fig. 13) er et maleri fra 1909, Getsemane, udført af Niels Bjerre i olie på lærred. Billedet er indsat i en samtidig, tavleagtig opbygning i skønvirkestil, hvis predella prydes af aks og druer, mens et kronende topstykke rummer en Helligåndsdue. Bemaling i gråt med lidt hvidt og forgyldning.

†*Altertavle*, 1590, af enkel tidlig luthersk type med bevægelige sidefløje (fig. 17). Tavlen havde lav predella, storstykke med kronende trekantgavl og kuglespir samt to tilsvarende, smallere sidefløje. I forbindelse med tavlens anskaffelse 1590 anfører regnskabet bl.a. køb af syv 'savgdeler til en tavle på alteret', vognleje, kost og løn i otte dage til to snedkere samt særskilt betaling

til en snedker, der satte 'krone på samme tavle'. Herefter holdt man en maler på kost og løn i 16 dage, hvorpå en snedker fik betaling for 'to opstandere at fæste tavlen på'.⁷ Tavlen må have faet en større istandsættelse 1706, da det senere i århundredet hed sig, at altertavlen var »bekostet 1706 af da værende Kirke-Eier Laurids Jacobsen Holm, Sognepræst i Saltum« (fejlafskrift for Jacob Lauridsen Holm).³³ Rimeligvis var det malerier fra denne istandsættelse, der 1766 blev beskrevet som »Christum staaende for Pilato«, hans lidelse og opstandelse.⁴ Hermed skal rimeligvis forstås, at Korsfæstelsen ('lidelsen') var malet i storfeltet, Kristus for Pilatus på nordre sidefløj, og Opstandelsen i den søndre. 1845 fik tavlen de malerier, der eksisterede o. 1900 (jfr. fig. 17), og som var udført af en maler i Lemvig.³⁴ I storfeltet sås Kristus, der velsigner vinen og brødet, siddende bag et stort nadverbord med hvid dug. I baggrunden sås et lille vindue med Helligåndsdue og derover et stort hængedraperi. Sidefløjene havde malerier af apostlene Jakob (i nord) og Simon, stående på store plinte med deres navne i sort skriveskrift. I storstykkets gavle læstes med hvid fraktur: »Jeg er Veien og Sandheden og Livet«. Denne indskrift kan være kommet til eller være opmalet 1877, da tavlens rammeværk blev egetræsmalet og 'kuglerne' forgyldt.⁵ 1894 kaldtes tavlen for et »i alle Henseender smagløst Arbejde«.³⁵

Altørsølvet fra 1623 skadedes stærkt ved branden 1908. Af *kalken* (fig. 15), 15 cm høj, er kun foden i behold, nært beslægtet med Holstebro kirkes *kalk fra 1622 (s. 247). Foden er sekstunget, stejlt opdrevet imod skaftet og smykket med akantusløv på nopret bund. På den brede fodplade ses en prikgraveret indskrift i skriveskrift fra 1793: »Denne Kalckes Brøstfældighed har Rasmus Chrestensen Bieregaard Anno 1793 ladet reparere«, mens den oprindelige giverindskrift er anført med versaler på fodens underside (fig. 16): »Anno 1623 hafver Knvd Gregersøn och Anne Gregoris dater gifvid denne Kalck och Disch til Gvds Erre til Heldom Kier[ke]«. De 1909 fornyede dele er et cylinderskaft med flad kugleknop (atter fornyet i samme form 1993) samt et halvkuglebæger med graveret kors på siden.

Fig. 14. Indre set mod øst. Jesper Weng fot. 2000. — *Kircheninneres gegen Osten.*

Ligeledes fornyet 1909 er *disken*, tvnm. 12,5 cm, der fremtræder glat med cirkelkors på fanen og bærer Københavnsmærke.

Som Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter skænkede altersølvet, vejede det ifølge kirkens regnskabsbog 24 lod, en oplysning, der vedføjes ordene: 'for hvilken deres foræring Gud dem og deres børn vil rigeligen belønne'.⁷ Den med indskrift mindede reparation 1793 var led i en istandsættelse af kirken og dens udstyr.³⁶ Efter branden 1908 fandtes kalk og disk 'som en klump

sølv', idet kalkens fodstykke dog var næsten intakt.³⁷ En istandsættelse af altersølvet er foretaget 1993 ved guldsmed Ebbe Hjort Gettrup.⁵

†*Altersølv*. 1584 måtte en guldsmed 'færdige' noget ved kalken, og 1593 betaltes »for Kalckien att giøre Reijen«. Denne kalk med disk nævnes endnu 1629, da en guldsmed betaltes for 'den gamle kalk at gøre færdig'.⁷ 1631 erhvervedes sættet af Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter, der 1623 havde skænket kirkens nuværende altersølv, og som nogle år senere skænkede det

Fig. 15. Altersæt, skænket 1623 af Knud Gregersen og Anne Gregorisdatter, skaft, knop, bæger og disk fornyet efter branden 1908 (s. 712). Jesper Weng fot. 2000. - *Altarsatz, gestiftet von Knud Gregersen und Anne Gregorisdatter, 1623. Schaft, Knauf, Cuppa und Patene erneuert nach dem Feuer 1908.*

gamle til Rom kirke. I denne forbindelse oplyses, at den gamle kalk og disk vejede 14 lod og var af 'hvidt sølv, som er tynd og næsten forbrugt'. Knud Gregersen lovede 1631 at betale for sættet og anvende pengene på kirkens bygning eller anden fornødenhed; de blev 1642 brugt på en ny 'stette' (jfr. kirkegård).⁷

Oblatæske, o. 1875, af sort porcelæn med guld-kors, fra Bing & Grøndahl. *Alterkanden* er ny, af

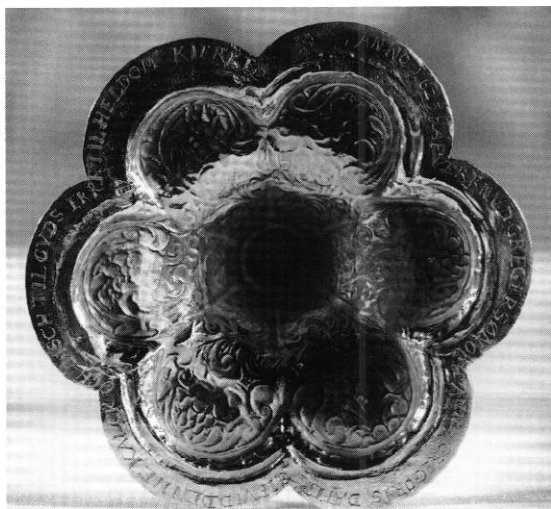

Fig. 16. Alterkalk, 1623, fodens underside med stiftelsesindskrift (s. 712). Jesper Weng fot. 2000. - *Kelch, 1623. Stifterinschrift an der Unterseite des Fußes.*

blågråt stentøj, 18 cm høj, i enkel form med et gyldent kors på siden.

Alterstager, o. 1700, 54 cm høje. Foden er klokkeformet, skaftet cylindrisk med et nedre vaseled. Lysetornene er fornyet i jern. Efter branden 1908 fandtes begge stager knækkede og meget medtagne, men lod sig dog istandsætte.³⁷ Et sæt *†alterstager* købtes 1596 og kaldtes i inventariet 1638 for 'store'.⁷

En *syvstage* fra 1920 bærer på foden indskrifterne: »Gud til Ære« og »Til minde om Genforeningen 15/6 1920«.

†Alterbøger. 1614 købtes en alterbog, 1635 en ny bibel, 'som skal altid blive hos fornævnte kirke', og som anføres i inventariet 1638 som en bibel 'af den sidste tryk'. Atter 1673 købtes en alterbog.⁷

Messehagler, to nyere, den ene rød, den anden grøn, udført af væver Lene Abildgård Knudsen. *†Messehagler*. 1595 anskaffedes en messehagel af rødt fløjls med guldkniplinger, som »Matz Bloch-gordt« havde forpligtet sig til at forskaffe til kirken. I inventariet 1638 anføres en grøn fløjls-hagel,⁷ 1791 var messeklæderne under reparation,³⁶ og 1907 anskaffedes en ny hagel af silkefløjls.⁵

Alterskranke, 1909, affyr, halvcirkulær med udsavede balustre. Gråmalet med grøn håndliste, knæfaldet med gråt betræk. Den tidligere *†alter-skranke* var fra midten af 1700'erne, opsat tværs over korgulvet, med låge midtfor og udsavede balustre (jfr. fig. 17).

Døbefont (fig. 18), romansk, af rødlig granit, 95 cm høj, tilhørende den nordvestjyske type (Mackeprang, *Døbefonte* 156ff.). Søjlebasefoden har skarpe hjørneknopper, skaftet er kraftigt med omløbende vulst, og kummen er halvkugleformet, tv. 85 cm. Dens underside har en krans af bægerblade, siderne prydes af overgribende cirkler, og mundingsranden har en attisk profil, hvis øvre rundstav er erstattet af platte. Åbnin-gen er forsynet med lågfals, fordybningen harmonisk. Der ses spor af nogen ophugning, især på kummesiderne. 1884 ønskedes 'malingen på døbefonten fuldstændig fjernet'.⁵ Før branden 1908 stod fonten i korets nordvesthjørne (jfr. fig. 7).³⁷ Den blev ret skadet ved branden og måtte derefter sammenholdes af et jernbånd, der atter

Fig. 17. Indre set mod øst o. 1900. L. Poulsen, Vejen fot. — *Kircheninneres gegen Osten, um 1900.*

er fjernet ved en istandsættelse 1963. Siden 1909 i skibet foran nordre sidealterniche.

Dåbsfad, nyere, af messingagtig legering, tv. 43 cm, glat med halvrund fordybning. 1879 anskaffedes et *†dåbsfad*, der havde 'messingdækken' (låg) med knop,⁵ og som smeltede ved branden 1908. *Dåbskande*, o. 1860, aftin, 32 cm høj, med kuglekorpus og korskronet låg. Et *†fontelåg* anskaffedes 1605; regnskabet anfører tømmer, savdeller og løn til snedkeren.⁷

Til fonten hører et krucifiks, der er udført 1978 af billedhuggeren Gunnar Hansen i bemalt gips, 63 cm højt, opsat i den tilstødende sidealterniche, hvor der endvidere står to *lysestager* af granit. En sammesteds tidligere opstillet gipskopi af Thorvaldsens Kristus fra 1909, 95 cm høj, er nu på kirkeloftet.

†Skranke. 1862 udførtes en 'skillevæg' af træ 'med glat dør' til aflukke af kirkens vestende, der før havde rummet en åben begravelse (†nr. 3),

men som nu indrettedes til en art forhal for kirken (jfr. fig. 7e og s. 708). 1862 ønskedes skranken malet med perlefarve; nedtaget 1909.⁵

Prædikestolen, fra 1909, er udført i robust renaissancestil med fem arkadefelter og hviler på en bærestolpe med krydsfod. Gråmalet med sirater i hvidt og forgyldning. Opsat i skibets sydøsthjørne med opgang langs triumfmuren.

†Prædikestole. 1) 1586 købtes fire savdeller til en himmel over prædikestolen samt to »Luger til himlen«(?) for 2 mk., og 1599 arbejdede to snedkere på prædikestolen.⁷

2) 1608, tilskrevet snedker Kristen Spend i Lemvig.³⁸ Stolen, af karnaptype, er nu hovedsagelig kendt fra et fotografi o. 1900 (fig. 17). Den bestod af fem arkadefag, af hvilke de tre midterste dannede karnap, mens yderfagene havde karakter af prydfelter mod væggen. Felterne flankeredes af spinkle joniske halssøjler med prydbælter, der udgjordes af beslagværk. Udsvejfede pilastre

med profilkapitæl bar arkadernes tungede bueslag, der ledsagedes af æggestav og forsænket bort med neglesnit; i sviklerne bladværk. Postament og frise havde fyldingsfremspring, der i frisen flankerede felter med udskåret beslagværk. De enkelt udsavede hængestykker, der ses på fotografiet, var muligvis fornyelser fra 1700'erne, og det samme gjaldt måske bærestolpen.

Der er dog næppe tvivl om, at prædikestolens placering i skibets sydøsthjørne med opgang gennem triumfvæggen er den oprindelige. Opsætningen skete 1608, da en snedker var på kost i 20 dage og fik 2½ dl. for arbejde på prædikestolen og en tilhørende *†*himmel.⁷ Efter fotografiet at dømme har snedkeren været den Kristen Spend i Lemvig, der også har udført et epitafium i kirken (jfr. ndf. og fig. 21), og som i det hele taget har været flittig på egnen.³⁸ 1669 fik en anden snedker betaling for at reparere prædikestolen, og 1791 oplyser synet, at himlen over den manglede og 'for nogle år siden' skulle være nedtaget, 'dog ej i nuværende kirkeejers tid'.³⁶ 1877 ønskedes prædikestolens beklædning fornyet med rødt klæde og ægte guldguloner (jfr.

Fig. 18. Døbefont, romansk, af granit (s. 714). Jesper Weng fot. 2000. — *Romanische Granittaufe*.

fig. 17), mens rammerne om felternes malerier skulle egetræsmales. 1878 blev hele prædikestolen egetræsmalet og forsynet med 'nogen ægte forgyldning', og malerierne blev afvasket og ferniseret. Denne behandling forklarer måske, at man på interiørfotografiet o. 1900 kun aner en stående skikkelse i hvert felt (fig. 17). I karnappens midtfelt sås formentlig Kristus, eftersom en hvid skriveskrift i det tilhørende postamentfelt meddelte: »Du ved, at jeg elsker dig«. ³⁹

Stolestaderne, fra 1825-50, er fornyet 1963, bortset fra plankegavlne, der har udsvejlet top. Vægpanelerne, med enkle profilfyldinger, er i deres nuværende skikkelse fra 1988, da stolene malede med en mørkegrøn grundfarve, grå gavle og tilsvarende fyldinger med hvid kantprofil. Indtil branden 1908, der også beskadigede stolestaderne, var alle stader forsynet med *†*fyldingslåger (jfr. fig. 17).

*†*Stolestader. 1584 arbejdede to snedkere, der hentedes i Lemvig, i tre dage på bl.a. stolene. 1587 gjordes skamler (stole) ved kirkedøren, og 1597 arbejdede en snedker selvanden i 12 dage på at lave stole og 'lægge i altergulvet'. 1791 fandtes stolene i forsvarlig stand, idet der dog mentes at kunne være plads til endnu to stole bag kirkedøren.³⁶ Herefter må man engang i 1800'ernes første del have opsat de stader, hvis gavle endnu er i behold. Dele afkannelerede plankegavle fra renæssancetiden (fig. 26) fandtes genbrugt som støtter under 1800'ernes bænke indtil 1962-65, da de øjensynligt blev kasseret. En *†brudestol* blev anskaffet 1599.⁷

En *armstol* til præsten, fra 1909, er udført af ferniseret egetræ i en blanding af nygotisk og nybarok stil; lysebrunt læderbetræk. I korets sydvesthjørne. En ældre *†armstol* var fra 1881.⁵

En *†præstestol* og en *†degnestol* afuvis alder stod i koret indtil 1881 (vel flankerende alteret). Præsten fik herefter plads i en *†armstol* (jfr. ovf.) bag gardinforhæng ved alteret (jfr. fig. 17), mens en ny *degnestol* indrettedes i den forreste mandsstol,⁵ nu på kirkeloftet.⁴⁰

En *†kiste* omtales i inventariet 1638 som gammel, beslagen og uden lås.⁷

†Dørfløje. 1584 købtes til kirkedøren 4 pd. stål og en kande tjære, 1586 2½ pd. stål og ligeledes

Fig. 19. Indre set mod øst o. 1940. Sven Fritz fot. — *Kircheninneres gegen Osten, um 1940.*

en kande tjære. 1629 måtte der anskaffes en ny nøgle og en tap i låsen (som følge af krigstiden?), og 1648 'gjorde' to tømrere en ny dør på kirkens søndre side. Hertil indkøbtes egeffjæle, 2½ pd. jern 'at forbedre det gamle jern med til beslag og hænger', samt tjære til tjæring af både dør og beslag; som yderligere udgift anfører regnskabet vognleje til at køre dørfløjen til og fra smedjen i Lemvig.⁷

Til Hother Paludans forslag til nyindretning efter branden 1908 hørte også et *projekt til pulpitur* i kirkens vestende. Hans tegninger viser et pulpitur med lukket underbygning strækkende sig til lidt øst for indgangen. Underbygningen rummede trappe i nord og havde brystning med udsavede balustre, men var i øvrigt tænkt som en art forhal med indgang til skibet ad en fløjdør.

Orgel, 1974, med 4 stemmer, bygget af Th. Frobenius & Sønner, Kgs. Lyngby. Disposition: Manual: Rørfløjte 8', Principal 4', Gedaktfløjte 4', Gedaktpommer 2'. Tegnet af Peter Paludan i samarbejde med orgelbyggeriet. I skibets vest-

ende, med bemaling i to grønne nuancer. Indtil 1974 anvendtes et *†harmonium*.

Salmenummertavler, tre ens fra 1909, 70x44 cm, til hængecifre af letmetal. Kraftig hvid profilramme, grå bund for hvide cifre. En *†salmenummer-tavle* fra slutningen af 1800'erne hang o. 1900 nord for korbuen (jfr. fig. 17). Den var sortmalet til at skrive på med kridt.

Lysekroner, nyere, tre ens, ret små, i barokstil med kronende dobbeltørn. Ophængt i skibet.

†Lysekrone, o. 1600, skænket o. 1750 af Kirsten Mikkelsdatter på Nørre Vinkel (jfr. epitafium) og synlig på interiørbilledet o. 1900 som en smuk lille renæssancekrone hængende i koret (jfr. fig. 17). Den havde balusterstamme med to kranse å seks S-slyngede lysearme, hvis indre slyng dannede samme blomsterrosetter, som ses på de to ældste lysekroner fra o. 1575 og 1600 i Lemvig kirke (s. 386f.). Forneden endte stammen i et løvehoved med ring i flaben, foroven kronede en dobbeltørn. 1885 blev kronen repareret, mens ophængets jernstang blev malet sort og dets træ-

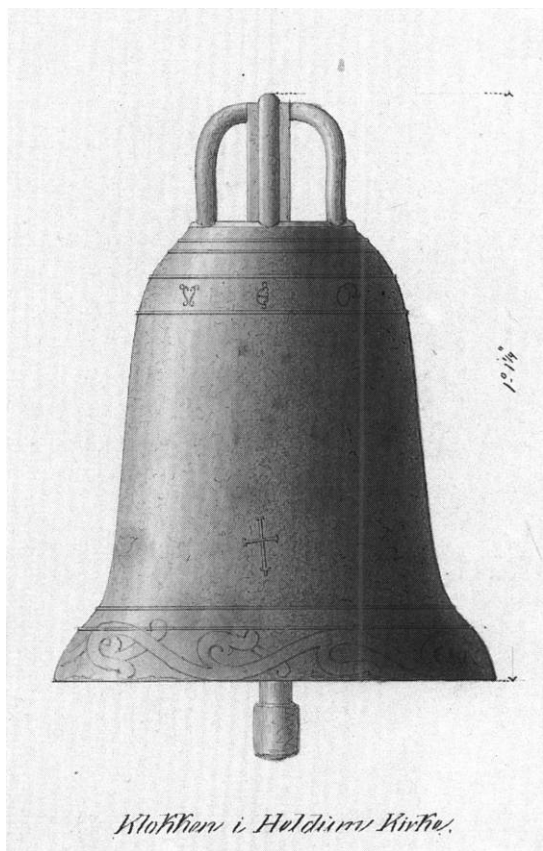

Fig. 20. Klokke, o. 1300, med indskrift »Ave Maria« (s. 718). Tegning af J. B. Löffler 1881.— *Glocke mit Inschrift »Ave Maria«, um 1300.*

kugler forgyldt. Kronen blev fuldstændig ødelagt ved branden 1908.³⁷

†*Ligbærer*. 1597 købte værgen træ til en ligbære og fik den lavet. 1638 anfører inventariet en ligbære, og 1670 anskaffedes en ny.⁷

Klokker. 1) (Fig. 20, 24), o. 1300, tv. 52 cm, af tidlig gotisk form, tilskrevet den samme nørre-jyske støber som klokker i Idum (Ulfborg hrd.) og Hodde (Ribe amt).⁴¹ Som disse har den om halsen et profilkantet bånd med reliefindskriften »Ave Maria« i store majuskler, der er dannet af tråde og løber ud i spiraler. Bogstavernes udformning skyldes, at de er udført i vokstråde lagt på klokke modellen, en i Danmark sjælden teknik, der dog yderligere kendes fra klokker i bl.a. Måbjerg (Hjerm hrd.) og Givskud (Vejle amt). På legemet ses endvidere fire nogenlunde

ligearmede reliefkors, der er fordelt imod verdenshjørnerne, mens slagringen under to profilister er udsmykket med en indridset bølgeranke i romanske former. J. B. Löfflers tegning fra 1881 (fig. 20) viser klokken med en noget mere kubet, romansk form end den rigtige, som snarere fremgår af F. Uldalls tegning 1899 (fig. 24). Ophængt med slyngebom af eg i lille klokkeophæng på kirkens vestgavl.

1588 købtes et pd. stål til 'klokkeværket', ligesom der betaltes smedeløn og vognleje til og fra smeden. 1623 var der udgift til en ny aksel af egetræ og til to karle, der bar klokken fra smeden tilbage til kirken. 1664 måtte klokken atter til smeden,⁷ og ved samme tid omtaltes den i Resens Atlas med et forsøg på gengivelse af indskriften.⁴² 1766 taltes om en 'liden klokke, der hang i et glamhul på kirkens vestre side',⁴ hvor den også havde plads 1908 (jfr. fig. 7). Efter branden overførtes den til en forklokestabel vest for kirken, hvorefter den 1929 atter fik sin plads på vestgavl.⁵

2) 1983, tv. 61 cm, med profileret slagring og om halsen reliefversalerne: »Jeg er støbt til Heldum kirke af Koninklike Eijsbouts i Holland i året 1983«. Over indskriften løber en reliefbort med stadig gentagen fremstilling af Kongernes Tilbedelse. I slyngebom af eg, ophængt i forklokestabel fra 1983 vest for kirken.

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 21), o. 1625, over ukendte, idet det 1758 eller 1759 er forsynet med ny gravskrift: »Her under dette Altar-Gulv hviiler Den fordum fornemme Eiere af Nør-Vinkel...« Niels Nielsøn Bierregaard, *1676 i Lemvig, †1737 på Nør-Vinkel efter 38 års lyksaligt ægteskab med Kiersten Michelsdaater, *1684 i Nordenkiær, †1759 i Nør-Vinkel (jfr. flysekrone). »... disse Kiære og Gudfrygtige Forældre haver imidlertid... avlet 11 Børn«: 1) Margaretha Bierregaard, *1701, †1704. 2) Maren Bierregaard, *1703, gift 1731 med Peder Vils, sognepræst til Sønberg og Odbye i Ålborg stift. 3) Niels Bierregaard, *1704, sognepræst til Laurdal og Styrvold i Aggershus stift, g. 1° m. Johanne Eva Buch 1737 og 2° m. Karen Kierstina

Berg 1750. 4) Lauritz Bierregaard, *1709, magister philosophiæ og sognepræst til Eidsberg, Herland og Trønborg i Aggershus stift, g. m. Helene Cornisch 1741. 5) Michel Bierregaard, *1711, †1713. 6) Jens Bierregaard, *1713, †1723 i København. 7) Maria Bierregaard, *1715, g. 1° m. forvalter Erhard Keyser i København 1738, 2° m. købmand Adam Levin Lassen 1745, †1752 i København. 8) Margaretha Maria Bierregaard, *1717, †1749 i København. 9) Katharina Bierregaard, *1719, g. m. Jens Hastrup, brygger i København 1746, †1751. 10) Martha Bierregaard, *1723, g. m. købmand Christian Iver Noe i Ringkjøbing 1753. 11) Anna Maren Bierregaard, *1726, gift i København med købmand Niels Holm 1757.

Epitafiet, af fyrretræ, blev noget beskadiget ved branden 1908. Det er arkitektonisk opbygget, storfeltet flankeres af slanke toskanske søjler, mens vinger, hængestykke og gavl har form af særegne rulleværkskartoucher. Storfeltet indfattes af tandsnitlister, søjlerne hviler på postamentets vultfremspring med kannelering og bærer foroven frise-fremspring med fylding og småbøsse. Såvel postamentgesims som kronliste ledsages af forkrøppede tandsnitlister, hængestykket har skriftfelt under englehoved, vingerne prydes af større englehoveder, og øverst krones storgesimsen af pyramidespir, der flankerer topgavlen.

Storfeltet rummer den sekundære gravskrift i gul skriveskrift på sort bund med børnene anført i to kolonner. Gravskriften er nymalet og lettere normaliseret efter branden, den ældre ordlyd kendes gennem en afskrift 1893.⁴³ 1909 har træværket faet sine nuværende farver og indskrifter, der til dels bygger på stafferinger fra 17-1800'erne. Det gælder således formentlig årstallet »Opsat 1759«, der læses i postamentet, men som kan være en fejl for »1758«.⁴⁴ Grundfarven er brun, kartoucherne har blå bund, sirater og søjler står gulbrune, og englehovederne har naturlig hudfarve. På topgavlen er malet tre gule blomster på blå bund, indskrifterne står med brun fraktur-skrift, i frisen læses således: »Apoc. 14. Cap: 13de V: Salige ere de døde, som døde i Herren, ect.(!)«, i postamentet: »Cap. 5,16,17. De Rætfærdige leve evindelig, og i Herren er deres Løn, etc.: Derfor

Fig. 21. Epitafium o. 1625, over ukendte, tilskrevet snedker Kristen Spend i Lemvig (s. 718). Epitafiet har 1758 eller 1759 faet ny gravskrift over Niels Nielsen Bjerregaard, Nørre Vinkel, og hans hustru, Kirsten Mikkelsdatter, samt deres elleve børn. Jesper Weng fot. 2000. — *Epitaph für Unbekannte, dem Schnitzer Kristen Spend in Lemvig zugeschrieben, um 1625. Das Epitaph wurde 1758 oder 1759 mit einer neuen Grabschrift für Niels Nielsen Bjerregaard, Nørre Vinkel, und seine Ehefrau, Kirsten Mikkelsdatter sowie ihre elf Kinder versehen.*

skal de faae et meget herligt Rige, og en deilig Krone af Herrens Haand.«

Epitafiet må som prædikestolen skyldes snedker Kristen Spend i Lemvig.³⁸ Ifølge Danske Atlas var det opsat af Mag. Laurids Bierregaard, præst i Edsberg i Norge.³³ I forbindelse med epitafiet fremhævedes 1766 endvidere, hvorledes Kirsten Mikkelsdatter i sin enkestand havde skænket kirken den nævnte flysekrone i koret. Epitafiet hang 1766 'på den nordre væg',⁴ utvivlsomt i koret over begravelsen (†nr. 2, jfr. gravteksten ovf.). 1909 blev det opsat østligt på skibets nordvæg (jfr. fig. 19), og efter istandsættelse 1963-65 er det flyttet til sin nuværende plads vestligst på samme væg.

Fig. 22. Romansk gravsten, af granit (s. 720), nu indmuret i våbenhusets gavlv (jfr. fig. 6). Jesper Weng fot. 2000. - *Romanischer Grabstein aus Granit, jetzt im Vordachgiebel vermauert.*

En romansk gravsten (fig. 22) af rødgrå granit er svagt trapezformet, afbrudt i øverste højre hjørne, nu 81 cm lang, 48/42 cm bred. Lidt skævt på stenen findes et reliefhugget kors, og langs randen er der antydningssvise rester af en mulig indskrift.⁴⁵ Stenen, der 1904 tjente som trinsten foran indgangen (jfr. fig. 7e), er siden 1909 indmuret i våbenhusets gavltrekan (jfr. fig. 6).

†*Begravelser.* 1-2) 1669 skulle en nedfalden grav i koret fyldes op.⁷ Ligeledes under korgulvet indrettedes 1758-59 en *gravkrypt* for Niels Nielsen Bierregaard og hans familie på Nørre Vinkel. Dette fremgår i dag alene af indledningsordene på epitafiet (jfr. ovf. og fig. 21).

3) En *åben begravelse* tilhørende gården Sønder Vinkel omtales tidligst 1769.³³ Den var indrettet i skibets vestende, hvorfra man hen ved 1840-50 udflyttede 'en mængde kister', som blev nedgravet på kirkegården.³⁵ Med syddørens flytning 1862 blev begravelsens område gjort til en art forhal for kirken (jfr. s. 708).

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1800, over ukendte. Gravsten, lys kalksten, 89x36 cm, med ulæseligt skriftfelt, der indrammes af en bølgeranke med små spidse blade. Syd for koret.

2) O. 1844. »Herunder hviler de jordiske Levninger af Jens Stokholm til Nørre Vinkel, fød... gift...«. Gravsten af grå Ølandskalksten, 190x122 cm, midtpå smykket af en reliefhugget stèle med opstigende bladranke og kronende kanneleret vase. Den kun brudstykkevis læselige gravskrift med indhugget skriveskrift fordeler sig på begge sider af stelen og afsluttes med et vistnok seks linjer langt gravvers i hele stenens bredde. I hjørnerne ses cirkulære fordybninger efter indlagte småmedaljoner, vel af marmor. Syd for skibet.

3) (Fig. 23) O. 1889, over N. Breinholt, *10. febr. 1801 på S. Vinkel, †smst. ... juni 1872, og Ingeborg Breinholt, f. Buch ... aug. 1807, †27 aug. 1889. Stèle i hvid marmor, 145 cm høj, af form som en knækket søjle, der står på en plint i to afsæt og øverst bærer en hængende laurbærring.

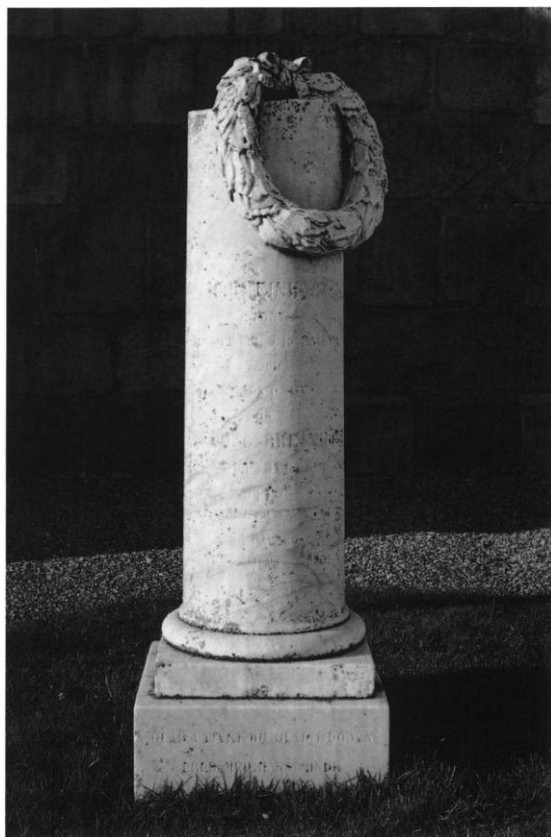

Fig. 23. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1889, over N. Breinholt, Sønder Vinkel, og hans hustru, Ingeborg Breinholt, f. Buch (s. 720). Jesper Weng fot. 2000. - *Friedhofsmonument für N. Breinholt, Sønder Vinkel und seine Ehefrau, Ingeborg Breinholt, geb. Buch, um 1889.*

krans. Gravskrift på søjlen med indhuggede versaler; på plinten læses tilsvarende: »Glad i Livet og glad i Døden, fred med hans Minde, hendes Minde«. Syd for skibet, hvor monumentet også sås o. 1900 med omgivende Æstøbejernsgitter (jfr. fig. 9).

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing amt i almindelighed henvises til s. 54f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56f. Endvidere er benyttet:

Ved embedet. Synsprot. 1862ff.

LAVib. Landsbykirkernes rgsk. Heldum kirkes rgsk. 1584-1652 og 1654-82 (C KRB 172-03).

NM. Håndskrifter. F. Uldall, *Om de danske landsbykirker* IV, 1887, 168ff. *Indberetninger*. Strandgaard 1877 (inventar og gravminder). J. B. Løffler 1879 (bygning, inventar, gravminder). F. Uldall 1908 (bygning, inventar, gravminder). Ekstrakt af Liber daticus for Tørring-Heldum om kirkebranden 1908. Georg N. Kristiansen 1963 (epitafium). Erik Skov 1965 (notat om bygning og kalkmalerier). *Tegninger og opmålinger*. Tegninger af klokke ved J. B. Løffler 1881 og F. Uldall 1899. Tegning af døbefont ved L. J. Knude 1902. Opmåling af kirken, plan, snit og opstalter efter branden, ved Hother Paludan 1909. Forslag til istandsættelse og til klokkehus ved Hother Paludan 1909. Tegning af alterparti ved Hother Paludan, udateret. Tværsnit af kirken ved Peter Duun Andersen 2000.

Historisk indledning ved Mogens Kragssig Jensen og Niels Jørgen Poulsen, bygningsbeskrivelse ved Niels Jørgen Poulsen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Ebbe Nyborg og Ole Olesen (orgler). Redaktionssekretær Annelise Olesen. Oversættelse til tysk ved Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet 2000.

¹ *Repert.* 1455, nr. 555. Bent Jørgensen, Institut for Navneforskning, Københavns Universitet, har i et brev til redaktionen gjort rede for navneformen »Halli Byunde«.

² LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop Bloch 1766-69 (C 4.774).— Sognepræsten skriver: 'efter traditionen (skal) en vis mand af Heldum sogn, ved navn Helle, have bygget kirken'.

³ *Kong Valdemars Jordebog* I,2, udg. ved Svend Aakjær, 1926-43, 2. Krongodset udgjorde 12 mk. guld, der iflg. Svend Aakjærs beregninger skulle svare til 48 tdr. hartkorn. Til sammenligning havde sognet 1688 60 tdr. hartkorn. Jfr. også Carsten Porskrog Rasmussen, »Kronens gods«, *Danmark i Senmiddelalderen*, red. af Per Ingeman og Jens Villiam Jensen, Århus 1994, 69-87.

⁴ LAVib. *Ribe bispeark.* Præsteindb. til biskop Bloch 1766-69 (C 4.774).

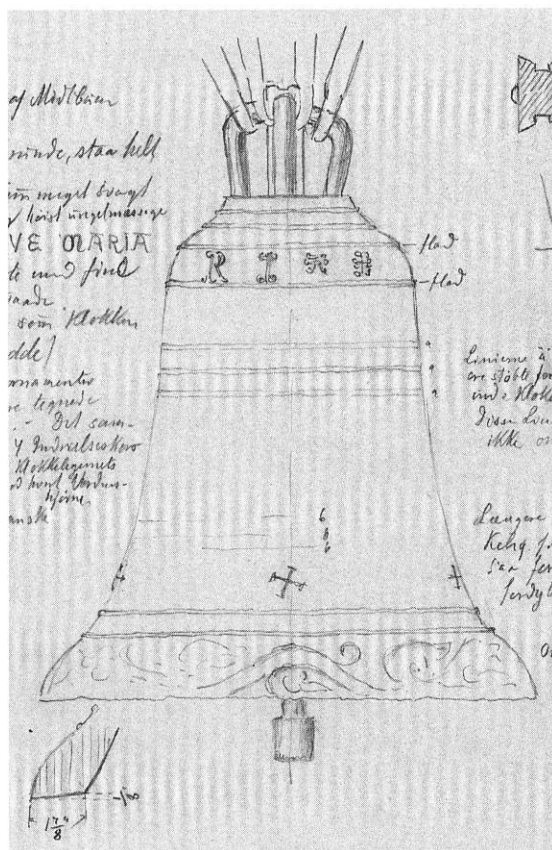

Fig. 24. Klokke, o. 1300, med indskrift »Ave Maria« (s. 718). Tegning af F. Uldall 1899. - *Glocke mit Inschrift »Ave Maria«, um 1300.*

⁵ Synsprot. 1862f.

⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Visitatsprot. 1809-30 (C 4.846).

⁷ LAVib. *Landsbykirkernes rgsk.* Heldum kirkes rgsk. 1584-1652 og 1654-82 (C KRB 172-73).

⁸ Regnskaberne viser, at kirkeværgerne blev rekrutteret blandt selvejerbønderne, der ofte tillige var skrivere og fogeder og dermed skrivekyndige. Der var kun én værg ad gangen, som til gengæld havde hvervet 10-15 år. — Blandt værgerne nævnes 1584-95 Mads Bloksgård i Ballegård og 1595-1613 Christen Ågesen (Ogesøn) (også kaldet Christen skriver) i Vinkel (Vinkelgård), som afløstes af sønnen Oluf Christensen. 1636-45 var hvervet overladt til Knud Gregersen i Vinkel, 'vgl. Majestæts ridefoged på Bøvling slot' (jfr. altersølv). Knud Gregersen skænkede 1638-44 syv agere til kirken, beliggende vest og nord for Ballegårds jorder, der skulle holde kirken med vokslys. Han fulgtes 1646 af Christen Lauridsen i Vinkel, tidligere foged på Kappel.

⁹ Ifølge Wiberg, *Præstehist* var Oluf Christensen præst allerede fra 1628.

¹⁰ Tang Kristensen, *Danske Sagn* III, 1895, 86. Sagnet er fortalt af Josef Ørnskov, urmager i Vandborg.

¹¹ NM. *Korresp.ark.* Brev af 3. april 1965 fra museumsinspektør Knud Krogh.

¹² Jfr. tømret klokkehus ved Tveje Merløse kirke, opført 1895 efter tegning af ark. H. B. Storck (*DK Holbæk* 2954).

¹³ Døren var før ombygningen 1909 tilmuret med kvadre i det ydre. Den udvendige niche kom til 1909, den indvendige ved restaureringen 1965.

¹⁴ Uldall fandt dog 1887, at soklen oprindeligt næppe havde været ført hen under døren.

¹⁵ Det øverste parti var muligvis — ligesom gavltrekan-ten — afstå kampesten.

¹⁶ Af kragbåndene er vist kun den vestre del i nord oprindelige, mens den østre del og sydsidens er fornyet 1909.

¹⁷ I skibets muligvis noget omsatte vestvæg indgår flere planhugne kvadre.

¹⁸ Knud Gregersen aflagde 5. juni 1645 detaljeret regnskab for arbejderne i juli og august 1642. Han var da syg og skrøbelig og troede sig 'ikke til livet'. Sys-selprovsten Henrik Lange og provstiskriveren Søren Nielsen i Hestbjerg havde ikke 'udi denne bedrøvelige lange tilstand' (Torstenssonfejden) revideret kirkeregnskaberne i Skodborg hrd., hvorfor Knud Gregersen 'på deres gode behag' selv indskrev, hvad han havde bekostet og anvendt på kirkens istandsættelse.

¹⁹ Udtrykket 'himle og loft' skal formodentlig forstås som synonymer, 'himle' måske som en benævnelse for selve brædebeklædningen.

²⁰ Nemlig Christen tømmermand i Lemvig, Niels tømmermand og Jens Lycke tømmermand, Thomas murmester og Niels murmester »Skeitterup« samt Jens blytækker, der arbejdede selvanden.

²¹ Ellerbæk i Resen sogn. En unavngiven murer, ligeledes fra Resen, arbejdede gentagne gange på kirken 1632-34.

²² Jfr. Niels Jørgen Poulsen, »Kalkbrænderne ved Mariager Fjord«, *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*, 1979, 111-26.

²³ Jens Hansen blytækker (fra Lemvig?) var på kost selvanden i 42 dage. Hans redskaber blev hentet i Holstebro.

²⁴ Synet 1862 omtaler ingen flytning heraf, kun ønskede man, at dørfløjene for fremtiden skulle vende udad i stedet for indad, sådan som de tidligere havde gjort — et ønske der dog ikke blev opfyldt.

²⁵ 26. nov. 1908 tilstod arbejdskarl Anton Mathiesen, Vandborg i retten i Lemvig, at have stukket ild på kirken. Han, der for tiden var uden arbejde, havde ved falske nøgler skaffet sig adgang til kirken for at stjæle afbøssen, men havde kun fundet nogle få øre. Inden han forlod kirken, havde han tændt alterlysene og lukket altertavlens fløje sammen om lysene.

²⁶ Genindvielsen fandt sted 26. juni 1910.

Fig. 25. Kirken set fra nordøst. NJP fot. 2000. — Nordostansicht der Kirche.

²⁷ Ulla Haastrup og Mads-Bjørn Jørgensen, »Pavens signatur, traditio legis«, *Ico* 4-5, 1972, 3ff.

²⁸ Ebbe Nyborg, »Tænd et vokslys for min sjæl«, *Skalk* 1, 1976, 2 (billedtekst) og samme, »Mikaels-altre«, *hi-kuin* 3, 1977, 176f.

²⁹ Nørlund-Lind, *Kalkmalerier* 114ff., 299f., et værk (fra 1944), der ikke har kendskab til malerierne i Heldum. Sammenligningen vanskeliggøres ved vort manglende kendskab til teknik og farver i Heldum. I Ferring (Vandfuld hrd.) er som malegrund brugt et hvidtelag.

³⁰ Se Poul Nørlund, *Gyldne Altre. Jysk Metalkunst fra Valdemarstiden*, 1926 (genoptryk Højbjerg 1968), 104, og H. K. Hein, *Horder. En romansk stenmester*, Højbjerg 1986, illustrationer fig. 3, 5, 14, 19-20, 28.

³¹ Jfr. Nørlund (note 29), katalogdatering af Ferringmalerierne til 1150-1200, der i selve teksten er modificeret til tiden 'hen imod 1200' (s. 120).

³² NM. *Korresp.ark.* Brev fra Eigil Rothe af 8. maj 1910.

³³ *Da Atlas* 825

³⁴ NM. Indb. ved J. B. Löffler, der måske har haft oplysningen fra en indskrift på tavlen. Se også *Nielsen 1894*, 333-335.

³⁵ *Nielsen 1894*, 333-35.

³⁶ LAVib. *Ribe bispeark.* Kirkesyn 1788-92 (C 4.190).

³⁷ Ekstrakt af Liber daticus.

³⁸ Jfr. Nørre Nisum kirke s. 654 med note 51, 52.

³⁹ Indskrifterne, der anes i de andre felter, må have været fra 1878.

⁴⁰ Stolens bänk er ganske lille, 83 cm bred, 120 cm høj, bemalingen grønblå.

⁴¹ Uldall, *Kirkeklokker* 18 og *DK Ribe* 1485f.

⁴² *Resen* 143f.

Fig. 26. †Del af stolegavl, o. 1600, genbrugt som støtte under senere stolebænke (s. 716). Erik Skov fot. 1963. - †Teil einer Gestühlswange, um 1600. Späterhin als Unterstützung für Gestühl wiederverwendet.

⁴³ Se H. J. Huitfeldt-Kaas, »Familien Bierregaard i Norge«, *PersHistT* 1893, 231-32.

⁴⁴ *Nielsen 1894* anfører således 333-35, at »Epitafiet er opført 1758«.

⁴⁵ Hinrichsen, *Grabsteine* III, 775.